

Fortsatte Bemærkninger til „Historien om Peder Smed“.

Af Adjunkt, Dr. A. Heise.

For en Del Aar siden meddelte jeg i Ny kirkehistoriske Samlingers 5te Bind nogle Bemærkninger om det bekjendte Folkeskrift fra Reformationstiden: »En Historie om Peder Smed og Atzer Bonde«, nærmest for at bestemme Tiden for dets Fremkomst (1529 eller 1530) og for at paavise dets nøje Forhold til det reformatoriske Røre i Viborg Stift. Den Gang kjendte man imidlertid dette Skrift kun fra et eneste defekt Exemplar paa det store kgl. Bibliothek; først forrige Aar har man været saa heldig at træffe paa et fuldstændigt Exemplar af Skriftet i Sverig, hvor det nu opbevares paa Rigsbibliotheket i Stockholm. Mærkeligt nok hører dette nyfundne Exemplar til samme Oplag som det defekte Exemplar i Kjøbenhavn og viser sig at være trykt i Kjøbenhavn 1577 af Matz Vingaard. Da Professor Svend Grundtvig nu (1880) har udgivet det paa ny for »Samfundet til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur«, som hermed har begyndt sin Virksomhed, turde det maaske have nogen Interesse netop i dette Tidsskrift, der har Fortjenesten af i sin Tid at have meddelt et Optryk af det kjøbenhavnske Exemplar (Kirkehist. Saml. II, 326 ff.), at henlede Opmærk-

somheden paa det forresten ikke meget nye, der herved er kommet for Dagen til Bedømmelse af Skriftets Indhold, Affattelsestid og Forfatter.

Af Begyndelsen fremgaaer, at Bedragerierne i Karup spille en større Rolle i Skriftets Teknik, end man tidligere har kunnet se. Da Peder Smed spørger Bonden, hvorfra han er og hvor han vil hen, svarer han:

Jeg siger eder Sanding og svær om Kors,
jeg bor i Tebbering By i Mors,
jeg skal ikke æde andet end Vand og Brød,
jeg skal ikke komme i den Nød,
før jeg kommer den Rejse afsted,
som jeg haver til Karup jet (o: lovet).

Hertil svarer Peder Smed:

Jeg haver og været til Marked der,
jeg vil ikke komme der mer.
Jeg førde did Øxer, Segle og Knive
og tænkte Kjøbmandskab der at bedrive.
Jeg fik end nøje (o: neppe) for alle mine Vare
saa mange Penninge, jeg kunde fortære.
Det kommer dog derom ikke til,
jeg det gjerne lide vil.
Med Bedrøvelse skulle vi indgaa
til Himmeriges Rige og Glæden faa¹).

Bonden bliver forfærdet herover:

Eja Peder Smed, hvi taler I saa,
der kan stor Hævn efter gaa.
Jeg gaar ikke til Karup fram,
for jeg vil sælge eller købe Kram.
Vidste I, hvad der skede, saa vel som jeg.
I ginge vel Pillegrims Gang med mig.

¹) Ordene ere, som Prof. Grundtvig bemærker, noget dunkle; men de forsøgte Forklaringer tilfredsstille mig lige saa lidt, som de synes at tilfredsstille Prof. Grundtvig selv. Kan Meningen ikke være: Det (at jeg har lidt Tab) kommer det dog ikke an paa; det (Tabet) vil jeg gjerne lide; Modgangen og Lidelsen fører til Himmeriges Rige; nej, der er helt andre Grunde til, at jeg ikke mere vil til Karup. Men disse Grunde udtales ikke endnu; derfor har Bonden i sit Svar heller slet ikke faaet fat i det hele.

Bonden er altsaa i Besiddelse af en Hemmelighed om Karup, han véd noget nyt; det tiltrækker i den Grad Præstens og Munkens Opmærksomhed, at de holde op at lege Vartavl:

Sig mig, Atzer, i denne Time,
hvad er sket i Karup for snime.

Nu rykker Bonden strax ud med sin Visdom: Luther, den Kjætter, er Skyld i, at Folk ikke mere gaa til hellige Steder; det kalder min Sognepræst for Straf, thi han har stor Skade deraf. Men, — nu er der sket et Jerntegn, thi:

Jomfru Maria haver grædt fuld saare,
for ingen vil til Karup fare¹).
Det saa min Nabo, saa dannis en Mand,
hvor Jomfru Maries Øjne rand.
Det er ikke uden to Dages Rom (o: Rum),
siden han hjem af Karup kom.

Derfor er det altsaa, at Bonden vil til Karup — ikke fordi der, som jeg tidligere fejlagtigt har opfattet det, er paalagt ham en Bod; nej, det er det nye, det store Jerntegn, der trækker ham.

De to gejstlige Herrer tage denne nye Opdagelse meget forskjellig. Præsten, der er en baade forslagen og hovmodig Karl og der, som Peder Smed kort efter antyder, meget godt véd, hvorledes det forholder sig med det karupske Marie-Billedes Taarer, siger meget snu:

Mig tykkes, I er en Dannemand,
I sagde (det) ikke, uden det vaare sand.

Og i samme Nu forbereder han et nyt Mirakel:

Mig drømte i Nat saa underlig,
det vil jeg holde en Tid hos mig.
Det skal ikke hver Mand faa at vide,
det bliver snart andet, om I ville bide (o: bie)

Sortebroderen er derimod i og for sig en skikkelig Mand, godtroende og naiv:

¹) Den jyske Udtale kommer stadig frem i Rimene: saare — faare jfr. ovenfor: Vare — fortære (fortare).

Jeg haver vel tænkt over mange Dage,
at Helligen vilde ikke længer fordrage
den Formældelse og Vanheder,
som dem nu dagligen skeder (o: sker).

Al Gudstjeneste foragtes, fortsætter han; Menneskenes
Paafund regjere nu; Helgene, Præster, Munke, Vievand,
Lys og Palmer og viet Salt agter ingen længer paa:

Ingen agter noget her omkring,
uden Gud, som skabte alting.
Hvorledes skulle vi os herefter føde?
Jeg frygter, vort Kloster bliver øde.

Efter dette naive Munkeudraab lader Peder Smed, der
hidtil ikke har været i Samtale med Munken eller Præsten,
et Ord falde om, at man skal sætte sin Lid til Gud alene.
Præsten, der endnu ikke ret har faaet Øjet op for Peder
Smeds Standpunkt, siger da:

Giver eder til Freds til en Tid,
I faar vel snart andet til Id.
Vilde Helligen bruge den gamle Sæd
at gjøre Jertegn, det tørre vi ved¹⁾,
Da tør jeg sværge om alt det jeg skal,
vi havde forvundet vor Sorge al,
Thi at Almuen over Hob²⁾
gjøre endnu til Helligen Raab.
De sætte endnu til Helligen Trøst
og raabe til dem med høje Røst.
Kunde vi optænke noget underligt,
at Almuen hørte ikke før sligt,
og at det kunde sig skikke saa,
at Menigheden vilde tro derpaa,
Siden skulde de god Tidende høre,
for vor helligste vilde vi det føre,
Da hjulpe han os i Sadlen saa højt,
al Verden vil vi da faa underbøjt,
Konger, Førster, Ridder og Svende,
de skulle os siden alle tjene.

Den Drøm, Præsten har haft, skal altsaa udbyttes,
som det lader til. Idet Præstehovmodet og det bevidste

¹⁾ o: det trænge vi til, have Behov.

²⁾ Ueberhaupt, i Almindelighed.

Bedrageri saaledes træder frem i hele sin Frækhed, tager Peder Smed endelig for Alvor til Orde og siger først meget spydig:

Nu have I fattet Sagen Ret,
som vi nu have her om træt(tet).
Jeg kan vel mærke af eder og høre,
at Helligen kunne Jertegn gjøre.

Ironien stiger til det højeste, idet han tilføjer:

Ingen Prælat kunde det saa gjøre,
eller Provincial af Sortebrødre,
Ikke Lektor Povl i Helsingør
eller Hr. Søren Jakobsen det gjør,
og ikke alle Munke med deres Bram (o. s. v.)

Man maa erindre, at Povl Helgesen (Paulus Eliæ) netop kort før (1528) saa godt som nogen havde ivret mod den Slags falske Jertegn¹⁾. Derpaa vender Peder Smed sig til Bonden og afslører hele Bedrageriet i Karup, hvorledes Præsten har heldt Vand oven i Hovedet og ladet det sive ud gennem Øjenhullerne, hvorledes »Rinds Herreds Foged« i »Landsdommers« Nærværelse har opdaget det hele ved at krybe op paa en Stige o. s. v. o. s. v.

Bringe disse gjenfundne Blade af Smædedigtets Begyndelse saaledes ikke meget nyt i saglig Henseende, synes de mig derimod i æsthetisk Henseende at have ikke ringe Interesse. De ere aabenbart noget af det mest vellykkede i Satiren. Det samme gjælder tildels ogsaa om den gjenfundne Slutning, hvori der desuden findes et Par Sager, der faa Betydning med Hensyn til Affattelsestiden og Forfatteren. — Det tidligere kjendte Exemplar endte med, at Bonden var bleven helt omvendt fra sin Iver efter at komme til hellige Steder og istedenfor at gaa til Karup vendte tilbage til Salling Sund; Munken begyndte at ytre nogen Betænkelse; navnlig havde Historien om Sortebrødrenes storartede Bedrageri med den sveitzerske Skrædersvend Jetzer gjort et stærkt Indtryk paa ham; nu siger han:

¹⁾ Jfr. mine Bemærkninger i Ny kirkehist. Saml. V, 750.

Kjære Peder, I sige alt sandt,
 jeg kan nu mærke, at det er Tant,
 vi Munke meget unytte ere.

— — — — —

Prioren sendte mig ud
 at samle Korn, Ko og Stud,
 jeg skulde og samle Smør og Ost,
 nu sidder jeg her og drikker Most.

Hermed endte det tidligere Exemplar; det nye fort-sætter:

Jeg leger Vartavl, som jeg kan vel,
 det er alligevel ikke Skel.
 Vidste jeg noget at føde mig med,
 jeg vilde kaste Kappen paa denne Sted.

Vel har han, der er »sexten og tyve« Aar gammel, nogen Betænkelighed, da han er for gammel til nu at lære et Haandværk; men da Peder Smed foreholder ham, at der er mangehaande ærlige Arbejder at ernære sig ved:

Tærske, maage, at gaa med Plov,
 og stundom hugge Ved i Skov,
 skjære og rive og saadant mere,

— saa bliver Enden paa Legen, at han kaster sin Kappe og gaar:

Til Nibe jeg nu vandre vil,
 et Silde-Fiskende staar der nu til.
 Jeg vil arbejde Dag og Nat,
 mig haaber, det skal blive godt (o. s. v.)

Atter et lille lokalt Træk, der har nogen Interesse. I Nibe holdtes i Anledning af Sildefiskeriet et større Marked ved Pinsetid; rigtignok havde Aalborg By allerede 1460 faaet nedlagt Forbud mod dette Markeds Afholdelse, der skulde forlægges til Aalborg; men det gik her som altid: et unaturligt Lovbud har ingen Livskraft. Den store Tilstrømning, der under Vaarfiskeriet fandt Sted paa Nibe Strand, gjorde Forbudet unaturligt; endnu 1594 klager Aalborg over Nibe Pinsemarked¹⁾. Ogsaa ved Høsttid fandtes

¹⁾ Samlinger til jydsk Hist. og Topografi S. 278, 295; jfr. Fr. P's danske Registranter S. 62 (Kongen sender Saltene til Nibe om Vaaren).

Sildefiskeri ved Nibe¹⁾; men af andre Træk i Satiren synes at fremgaa, at det er Vaarfiskeriet, der her er Tale om; Adser Bonde har siden Fastelavn ikke spist saa meget som en »Silderavn«; ogsaa i Karup faldt det stærkt besøgte Marked ved St. Valborg Tider (1ste Mai) o. s. v. Naar jeg tidligere²⁾ har bygget noget paa, at Peder Smed kommer fra Holstebro, hvor der var et stort Marked ved Midfaste-tid, og derfor har troet at kunne henlægge Tiden til Faste-tiden, saa maa Tidsfristen maaske nu udstrækkes noget, saa at man vel maa sige, at Forfatteren har tænkt sig Foraarstiden som den Tid, Samtalen finder Sted. Jeg skal derfor heller ikke holde videre stærkt paa Dr. Helvegs For-modning, at her rimeligvis foreligger et Fastelavnsspil, som er blevet opført, hvortil jeg da ogsaa kun med nogen Usikkerhed har sluttet mig (jfr. S. 758), især da saa vægtige Autoriteter som Birket-Smith og Prof. Grundtvig, der kjende mere til Fastelavnsspillenes Beskaffenhed end jeg, have ud-talt sig derimod (Forord S. V).

Efter at Munken har kastet sin Kappe, kommer det til et heftigt Optrin mellem Præsten og Peder Smed, der med stor Styrke kaster sig over Præsternes Frillelevned:

Vist ere I Aandelige og lide Plage (plaffue):
 én Kone ville I ikke længer have (haffue),
 I lade vel hente en Kone paa Skavn (Skagen)
 og en anden i Kjøbenhavn.
 Kan hun ikke danse efter eders Pibe,
 da hente I vel den tredie i Ribe.
 Saa lede I dem alle tre af By
 og tage den fjerde igjen paa ny.
 Det skal da være aandeligt,
 hvilken Præst bedriver sligt!
 Jeg og andre flere Lægmand
 have én Hustru og nøjes med den.

— — — — —
 Horer maa I have vel,
 efter eders Frihed, følger det Skel,

¹⁾ Fr. I dske. Reg. S. 38.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 738.

en efter anden, saa mange I ville,
 med Rette kan ingen eder fraskille.
 Derpaa haver I fuld fast en Dom,
 som eders Afgud besegled i Rom.

Efter en derpaa følgende noget saftig Skildring af Præsternes Usædelighed bliver Hr. Jens for Alvor vred. Hvad han tidligere mere i Forbigaaende har truet med, det sætter han nu i Værk, at klage over Peder Smed hos Biskoppen:

Hvem har givet dig den Magt
 til de Ord, du haver sagt,
 her i min Herre Bispens Stigt,
 at gjøre her et Oprør sligt?
 Og hver Mand tror paa dine Ord,
 det er hos Præsterne Skam fuld stort (stor?)
 Vi ville det ikke tilstede saa,
 at nogen saadan prædike her maa.
 Jeg vil og sige eder sand:
 min Herre Bispen bød mig under Band,
 jeg skal ikke Sandingen for Bonden sige.
 Skulde jeg ikke da kunne tige (o: tie)?
 Jeg vil nu strax ride af Sted
 og sige min Herre Bispen det,
 Hvad Hovmod du haver Hans Naade gjort
 med det Klammer, du haver i Stigtet fort (o: ført).
 Jeg finder hannem paa Hald, det gode Slot,
 som Hans Naade haver bygt saa fast og godt.

Bogen ender derpaa med en Slutningsreplik af Peder Smed:

— — — — —
 Nu beder jeg alle, som have hørt
 de Ord, jeg haver for eder ført
 fra første og til det sidste og saa,
 at I mærker og giver Agt oppaa
 alt det, jeg haver sagt nu here,
 hvad det er mindre eller mere.
 Agter og denne Præstes Ord,
 han siger, der er Forbud gjort,
 at ingen Præst maa prædike sande,
 hvo det gjør, han kommer i Bande.
 Annammer disse Ord, I have hørt
 af en Lægmand, dem haver fremført.

Jeg er ikke boglærd stord,
 eller red mig paa at tale slig Ord.
 Kunde jeg have taled bedre end saa,
 da vilde jeg ladet eder det forstaa (o. s. v.)

Man skulde efter disse Ord rigtignok tro, at Forfatteren ikke har tænkt sig en Læse-, men en Tilhørerkreds, og kunde maaske atter komme til at tænke paa et opført Stykke. Vi tro dog snarere, at Peder Smed kun bliver i Rollen, at Forfatteren har tænkt sig ham talende i Lars Fogeds Stue for Lars Foged og de Gjæster, der muligvis sad der, skjønt Indledningsordene om Lars Foged, der sidder ved sin Bordende, medens Broder Kort og Hr. Jens sidde hos ham og lege Vartavl, ikke tyde paa, at Forfatteren oprindeligt har tænkt sig andre Tilstedeværende; men ellers kommer Peder Smed til at tale alene, alle de andre ere gaaede. Den Slags Smaatræk maa man selvfølgelig ikke lægge for stor Vægt paa ved et Skrift af denne Art. Forfatteren identificerer sig med Peder Smed og taler i hans Person, i hans Rolle, og Tilhørerkredsen bliver da af sig selv ikke blot de Tilstedeværende, men hele Folket. Men netop fordi Forfatteren saaledes bliver i Rollen, kan jeg ingenlunde indrømme Prof. Grundtvig (Forord S. V—VI), at dette sidst tilkomne Ark indeholder en direkte Modsigelse mod min tidligere Mening (S. 752; 759), at Forfatteren nærmest maa søges i de Gejstliges Kreds, fordi han er i Besiddelse af en Dannelse, man paa den Tid neppe tør forudsætte udenfor denne. Som Lægmanden fremtræder Peder Smed hele Tiden; han »aldrig lærte Skriften vel«, men anfører den dog af og til selv o. s. v. (jfr. nærmere anf. Skr. S. 749). Mere tror jeg heller ikke, at man maa lægge i det sidste Arks Ytringer om »Lægmand«, »jeg er ikke boglærd stort« o. s. v. Det hører med til Smederollen. At Prof. Grundtvig dog selv anser Forfatteren for at høre til »Reformanter i Salling Land«, har han udtrykt i det lille Vers, han har tilsat paa det rene Blad i Slutningen af Bogen (K. IV); men hidtil kjender man ikke

andre »Reformanter« i Salling, og overhovedet i Viborg Stift, end Mænd, der havde faaet en gejstlig (boglig) Uddannelse, i Vittenberg eller andensteds. Man maa erindre, at selv Mænd, der beklædte Stillinger som Skrivere paa de kgl. Slotte, hos Adelsmænd eller Biskopper, i Reglen havde faaet gejstlig Uddannelse¹⁾. Mig forekommer det endnu rimeligst at søge Forfatteren blandt de lutherske Præster eller lignende gejstlig uddannede Mænd, der optraadte i Salling (eller andensteds i Viborg Stift), og som paa forskjellig Maade kom i Strid med Biskoppen, Jørgen Fris, Mænd som Peder Jensen i Oddense, der 1526 kom fra Vittenberg som Spejder for Kristiern den 2dens Udlændighedsfælle, Borgmester Peder Stub i Viborg, eller Mogens Gøjes tidligere Huskapellan, »Vittenbergeren« Peder Thomesen i Torum, eller hans Navne i Gretterup, eller Hr. Søren Nielsen

¹⁾ Saaledes Hr. Svend Mogensen, Slotsskriver paa Skanderborg (Mogens Gøje), der tillige var Forstander for St. Karens Hospital i Aarhus; 11. November 1526 fik han Ventebrev paa Viby Kirke ved Aarhus; 4. April 1528 blev han tillige Prior og Forstander for Ørslev Kloster og 20 Juni 1530 »for Hr. Mogens Gøjes Bøns Skyld« forlenet med Vestervig Kloster som Provst (jfr. 4. Juli 1530), hvorpaa han 4. Marts 1531 oplod St. Karens Gaard i Aarhus til en anden. I Novbr. 1532 fik han Befaling om, at »Guds Ord og Evangelium« skulde prædikes i Klosters Kirker (Fred. I.s danske Registr.) Han er utvivlsomt den samme »Mogens Gøjes Præst Svend«, der af denne sendtes til Flensborg og som var Hovedmanden for Graabrødrenes Udgjælse derfra 1528, i Tidsrummet mellem Paaske og Juni (Kirkehist. Saml. I, 335—36). — En saadan Mand kunde, som man ser, paa den Tid gjøre Lykke. — Til samme Slags Mænd hører rimeligvis »Niels Skriver paa Klavsholm« (Mogens Gøjes Ejendom), der 1530 i Viborg hos Hans Vingaard lod prente en fra Tysk oversat »aandelig Almanak« (Bruun, Aarsb. fra kgl. Bibl. I, 413); det turde maaske endog være den samme som den frafaldne Graamunk Niels Christiensen, der paa Mogens Gøjes Vegne i Febr. 1530 var-virksom ved Graabrødrenes Udgjælse af Randers og paa Herredagen 1530 optræder som Mogens Gøjes »Prædikanter«, senere selv Præst i Randers (Ny kirkeh. Saml. V, 559); han er da rimeligvis bleven Mogens Gøjes Præst c. April 1530 efter Hr. Svend (Mogensen), der atter er fulgt efter Hr. Peder Thomesen (c. 1528).

i Selde, hvilke alle bleve stævnedes af Jørgen Fris for Kongens Domstol 1532. Efter Hr. Jens's ovenanførte Ord om Peder Smeds Virksomhed synes han ikke at have været nogen helt ubetydelig Mand, og naar man saa erindrer, at Præsten, første Gang han truer med at kjære ham for Bispen, tilføjer:

Skulde jeg Sandingen sige, som jeg véd,
det havde over tolv Aar vel sked,

— saa forekommer det mig, at heri ligger et Vidnesbyrd om, at Peder Smeds Lutherdom ikke har været af helt nyt Datum, men at han betegnes som en Mand, der temlig tidlig har sluttet sig til Luther¹). Men det bliver da nødvendigt at underkaste Affattelsestiden en fornyet Prøvelse, hvortil det sidst tilkomne Ark netop indbyder.

Bruun havde allerede i sin Tid sat Affattelsestiden til mellem 1526, da Mester Jørgen Samsing blev Kantor i Aarhus, og Foraaret 1532, da Ystadmunken Søren Jakobsen dræbtes; dette sidste er dog tvivlsomt, thi man véd ikke, om den »Hr. Søren Jakobsen«, der i Satiren omtales som endnu levende, er Munken; ja det er maaske endog mindre sandsynligt, da man vel neppe vilde have givet en Graamunk Titlen »Hr.« (dominus), men »Broder« (frater). Jeg selv havde troet at kunne indskrænke Tidsfristen til Slutningen af 1529 eller 1530. Mine Grunde vare væsentlig, at den Maade, hvorpaa Tiggerbrødrenes Færd skildres, ikke passede til et senere Tidspunkt, og at Spørgsmaalet om Præsternes Ægteskab slet ikke omhandlede (eller nævntes paa Titelbladet blandt Satirens øvrige Æmner), hvilket maatte ansees for umuligt efter den stærke Fejde, dette Æmne fremkaldte ved og efter Aaret 1530. Denne sidste Grund falder nu selvfølgelig bort, da det viser sig, at Ægteskabsspørgsmaalet skjuler sig blandt Titelbladets:

¹) Om Betydningen af de »tolv Aar« og »den hvide Hr. Jøss« henvises til Helwegs Bemærkninger i Ny kirkehist. Saml. VI, 411, idet jeg tilbagekalder mine tidligere (V, 755) Ytringer herom.

»og anden saadan Vildfarelse«. Spørgsmaalet om Tiggerbrødrene staar endnu tilbage; her kommer det meget an paa, hvorledes man opfatter Ordene (Bl. H. 1):

Af Randers komme Munke, de vaare graa,
her komme af Aars de sorte og saa,
af Horsens kommer den, Korset bær,
saa kom Hr. Anders af Mordker,
her komme og flere, hvor de have hjemme (o. s. v.)

Fortid og Nutid er her blandet saaledes mellem hverandre, at det er vanskeligt at komme til et sikkert Resultat. Bestaar efter disse Ord Randers Graabrødrekloster endnu eller ikke? Munkene bleve udjagne mellem 17. og 27. Februar 1530. At de viborgske Graa- og Sortebrødre ikke omtales, er mærkeligt, da de netop laa Salling nærmest, hvor man af Beretningen om Graabrødrenes Udjagelse ogsaa véd, at de paa deres Indsamlingsfarter kom med deres Vogn. Graamunkene i Viborg bleve udjagne ved Nyaarstid 1530, Sortebrødrene rimeligvis allerede i Marts 1529¹⁾. At disse ikke omtales i Virksomhed, er imidlertid ganske naturligt, da det nu kan bevises, at Satiren ikke kan være skreven førend omtrent ved Nyaarstid 1530. Det vise de i flere Henseender mærkelige Ord om Hald Slot.

For det første bestyrke disse Ord af en samtidig, med Forholdene nøje kjendt Forfatter Huitfeldts Beretning, at Jørgen Fris har ladet »bygge og befæste Ny-Hald med en fast og stærk Vold«, eller som han senere udtrykker det i Bispekrøniken: Jørgen Fris »lod bygge ny Hald«²⁾. Det synes herefter ikke længer at kunne betvivles, at Jørgen Fris ikke blot har forsynet en ældre Borg med Volde og Grave, men opført den helt fra nyt, paa et andet Sted end der, hvor Niels Bugges Borg havde ligget, og der er saaledes neppe nogen Grund til at betvivle Rigtigheden af Resens Tegning, hvorefter Niels Bugges Hald er den gamle,

¹⁾ Ny kirkehist. Saml V, 538.

²⁾ Huitfeldt S. 1304. Bispekrøniken S. 105.

sløjfede Voldplads ved Bækkelund, medens det Hald, der nu sædvanlig kaldes »Niels Bugges Hald«, er anlagt fra nyt af Jørgen Fris. Thi den Beretning, der findes i »Dansk Atlas«, at de tre sidste katholske Biskopper jævnlige skal have resideret paa Hald, er neppe paalidelig; Langebek, der har meddelt den, udtrykker sig ogsaa meget forsigtig: »man finder« (o. s. v.); der sigtes vistnok til Mag. Kristen Eriksens Samlinger, hvor noget saadant findes; men noget sikkert véd man ikke herom; i Ældste Arkivregistraturs 2det Bind findes saaledes intet Vidnesbyrd herom blandt Viborg Bispestols Breve. Bispestolen havde faaet Hald Slot overdraget af Dronning Margrete paa den Betingelse, at den befæstede Borg skulde nedrives, og vi have intetsomhelst Vidnesbyrd om, at det ikke er sket. Selv biskoppelige Officialer eller Fogeder paa Hald er det vanskeligt at eftervise før Jørgen Frises Tid¹); rigtignok findes i en Landstingsdom af 1574 et Vidnesbyrd af Hr. Søren i Hornum, »at den Tid gammel Konning Kristiern blev uddrevet, kom han i Tjeneste paa Hald, først tjente han Biskop Jørgen Friis og saa Henrik Rantzau og saa Henrik Blome«. Men heraf kan det i det højeste sluttes, at Biskopperne have haft en Ladegaard eller lignende Bygning, hvor deres Foged eller Skriver kunde bo. En befæstet biskoppelig Borg finder man intet Spor til, før Jørgen Fris byggede den. Dette henføres efter Huitfeldt af alle til Aaret 1528; men dette Aar er meget usikkert; thi i Hovedstedet (S. 1304) gaar dette Aarstal ikke særlig paa Borgens Anlæggelse eller Befæstning med Volde og Grave, men paa hele Hans

¹) Brevet af 1504 i Ældste Arkivreg. II, 202, 3 beviser intet om, at Niels Fris, den 3die sidste kath. Biskop i Viborg, eller hans Foged har resideret paa Hald. — Udtrykket i Dipl. Viberg. S. 37, at Provst Jens flyttede Vorde Birketing til sin Stue i Marlekloster »for sin alderdom oc mag skuld oc for threngsell skuld, som han haaffde aff hald (saaledes skrives det i Originalen begge Gange, det forekommer) i the daghe (længere nede: samme tiid), — har jeg været meget tvivlraadig om. Kan det betyde: af Hold (i Ryggen)?

Tavsens Virksomhed i Viborg, som Huitfeldt urigtig henfører til dette Aar. Hans Tavsens Virksomhed begynder imidlertid 1525, og allerede i Slutningen af dette Aar véd man, at der fandt tumultuariske Optrin Sted i Viborg¹⁾. Det er derfor muligt, at Jørgen Fris har begyndt sine Bygge- og Befæstningsarbejder paa Hald før Aaret 1528; men selv forlagde han ikke sin Residens fra Viborg Bispegaard til Hald før i Slutningen af 1529 eller maaske lidt senere; i adskillige Tingsvidner fra Nvbr. 1532 siges nemlig, at alt det Gods, som før havde ligget til Viborg Bispegaard, da har ligget til Hald Slot paa 3die Aar, siden Hr. Jørgen Fris flyttede fra Viborg. Det første Aar bliver altsaa at regne omtrent fra Nvbr. 1529 til Nvbr. 1530²⁾; i denne Tid maa Flytningen have fundet Sted; men man kan komme Tiden noget nærmere; i enkelte af Brevene (4. Nvbr. 1532) siges ligefrem, at Bispedømmets Tjenere have ydet deres Afgifter i 3 Aar, hvorefter Flytningen altsaa kunde antages at have fundet Sted i selve Nvbr. Maaned 1529 eller saa omtrent; men i ethvert Tilfælde opholdt Jørgen Fris sig allerede paa Hald, da han 26. August 1530 i en speciel Sag kom til Viborg og blev Gjenstand for et nyt Overfald³⁾. Rimeligst er det da at henlægge Flytningen til Slutningen af 1529 eller Begyndelsen af 1530. Jørgen Fris havde altsaa lagt hele Bispedømmets store Gods ind under Hald Slot istedenfor under Viborg Bispegaard, og man kan endnu se, hvor stor Virksomhed, han i disse Aar har udøvet i denne Anledning. Af den ovenomtalte Landstingsdom af 1574 ses ogsaa, hvorledes selv Bispedømmets fjernestliggende Tjenere have maattet »trælle og arbejde« paa Hald i Aaret 1529, og i de følgende Aar toges Lovhævder og Laasebreve paa Hald og alt det dertil lagte store Gods.

¹⁾ Quellensaml. d. schl.-holst.-lauenb. Geschichte II, 1, 113.

²⁾ Ældste Arkivregistraturer II, 201, 3, 7; 210, 15; 218, 104; 295, 30; 334, 51.

³⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 542.

Fra en Ubetydelighed havde Jørgen Fris saaledes gjort Hald til et af de vigtigste Slotte i Jylland, — et fedt Bytte, da Tiderne vendte sig, og af den Grund blev Hald senere de kgl. Stiftlensmænds Sæde og et af de vigtigste Regnskabslen i Jylland.

Før omtrent ved Begyndelsen af 1530 eller i Løbet af dette Aar kan Satiren altsaa ikke være skreven. Om den skal sættes noget senere, kommer an paa, hvad der forstaaes ved det Forbud, der under Bands Straf er udstedt af Jørgen Fris eller af Bisperne i Almindelighed. 1530 udsendte Bisperne et Skrift mod Præsternes Giftermaal, der var forfattet af en »Juriste-doctor« i Aarhus og »kunstig fordansket« af Povl Helgesen, og som sendtes om til Menighederne; det omtales i Peder Laurensens Undervisning om Præste-Embede og Giftermaal, som udkom i Malmø Januar 1533 og er forfattet i Aaret 1532. I samme Skrift, saa vel som i samme Forfatters: »Undervisning om Pavens, Bispers og deres Disciples Statuter, Lovbud og Skikkelser, som de...lade læse og forkynde paa deres Landemoder, og dermed byde, true og trænge fattige Sognepræster og den menige Almue til at holde den under Band og Sjæles Fortabelse...«, der ligeledes udkom i Malmø 1533, — omtales Statuter, som ere udstedte af de jyske Biskopper. I det førstnævnte Skrift hedder det saaledes: »Somme (af Præsterne) tvinge de med ny Lov, Skat og Paalæggelse med deres Præstemodes Statuter innod al Skjel og Skrift, hvilke Synodalia Statuta er et skjønt Net, Garn og Gjærde til at fiske efter Penninge med og at nedtrykke ret evangelisk Lærdom med, som vi have nu nyligen set og befundet nogle af det Slags, som ere gjorte i Jylland og deden komme, i hvilke de tit tale om deres Magt, som de have, og bruge hende mod fattige Præster og Almue« (o. s. v.)¹⁾. Af det sidste Skrift synes dog at fremgaa, at her sigtes til

¹⁾ Rørdams Udg. af Peder Laurensens »Malmøbogen«. Kbhvn. 1868 S. XXIX.

nogle Statuter, som Biskoppen af Børglum havde udstedt¹⁾. Disse maa vel saaledes være udstedte i 1532, maaske dog noget tidligere; thi et »nyligen« maa i den Tids Skrifter ikke altid tages altfor bogstavelig. Noget sikkert kan dog ikke siges herom; heldigst vilde det være, om man kunde finde et ældre Oplag af Skriftet; thi at der maa have været ældre Udgaver end den fra 1577, er i al Fald sandsynligt. Rent opgive Haabet tør man ikke; Skriftet er i sin Art saa ejendommeligt og indeholder saa mange Smaabidrag til Reformationens Historie, at det ikke er uden Vigtighed at faa dets Affattelsestid nøje bestemt. Kirkehistorisk Selskab har saa mange gejstlige Medlemmer, at vi navnlig henlede deres Opmærksomhed paa Sagen. Hvem véd, om ikke endnu et ældre Exemplar af »Peder Smed og Adser Bonde« kan findes gjemt paa en Bondes Hylde i en afsides Egn af Jylland.

Prof. Grundtvig udtaler, at det nu, efter Fremkomsten af det hele Skrift, vel turde lønne Umagen at gjøre det til Gjenstand for en ny og indtrængende Behandling. Vi slutte os hertil med det Ønske, at dette snart maatte ske af en Mand, der har lettere Adgang til Benyttelsen af den samtidige Litteratur fra Indland og Udland. Hvad her er tilsigtet, er kun nogle yderligere Smaabemærkninger til allerede tidligere givne²⁾.

¹⁾ Anf. Skr. S. XXXVII.

²⁾ Efter at ovenstaaende Bemærkninger vare indsendte til Tidsskriftets Redaktion, har Prof. Grundtvig henledet min Opmærksomhed paa Blad C IV b L. 6:

alle de suin mellem skoffuen oc flæ,
 hvor der efter en Gisning af A. D. Jørgensen bør læses: »mellem Skaffuen oc Slæ« (mellem Skagen og Sli), saa hele den jydsk Halvø herved betegnes. Gisningen er sindrig; men bygge noget sikkert paa Stedet, tør man selvfølgelig ikke.
